

LIETUVOS SAKRALINĖ GEOGRAFIJA. I DALIS: SAMPRATOS IR TYRIMŲ KRYPTIES FORMAVIMOSI PRIELAIDOS

Vidmantas Daugirdas¹, Erikas Lukas Dvilevičius²

¹*Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutas,*

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

²*Vilniaus Universiteto Chemijos ir geomokslų fakulteto Geomokslų instituto Geografijos ir kraštovaizdžio katedra*

M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101, Vilnius

El. paštas: vidmantas.geo@gmail.com, erikas.dvilevicius@chgf.vu.lt

Daugirdas V., Dvilevičius E. L. SACRAL GEOGRAPHY OF LITHUANIA. PART I: CONCEPTIONS AND ASSUMPTIONS OF RESEARCH DIRECTION FORMATION. *Geografijos metraštis*, 51, 2018.

Abstract. The paper reveals general trends of development of sacral geography, its main concepts and premises of formation of this research field in Lithuania. The first part of the paper concentrates on the variety of concepts and terminology of the subject. The analysis of previous studies in Lithuania and abroad is presented as well. The main aim of the paper was to create theoretical and empirical background, which would enable to form the direction of development of sacral geography in Lithuania. The conclusion that the sacral geography is only in its initial stage of development in Lithuania was made. The concepts, developed in foreign countries have been accepted but their meanings and contents are often uncertain.

References 185. Fig 1. Table 1. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: sacral geography, sacred place, hierophany.

Įvadas

Įvairūs sakralinę reikšmę turintys objektai, vietos, erdvės nuo seno gerbiami, garbinami, atlieka tam tikrą daugiau ar mažiau reikšmingą vaidmenį žmonių, bendruomenių, etnosų ar tautų dvasiniame gyvenime. Savo gyvenamoje aplinkoje jie visada randa ir jaučia įvairias šventumo apraiškas, kurias priskiria akmenims, medžiams, kalnams ar upėms, žymiesiems istoriniams įvykiams, charizmatinių asmenybių gyvenimo, palaidojimo vietoms, paminklams, šventykloms ar ištisiems sakralizuotiems kraštovaizdžiams. Tačiau akmuo ar upė yra garbinami ne todėl, kad tai akmuo ar upė, bet todėl, kad per juos pasireiškia šventybė, jie yra ypatingi, pasižymi išskirtinėmis savybėmis, „galiomis“, reikšme, atlieka ypatingą vaidmenį arba yra ypatingoje vietoje. Todėl dabar negalime kalbėti tik apie „natūrizmą“ arba „gamtos religiją“ ta prasme, kokią šiems žodžiams teikė žmogus XIX amžiuje ar anksčiau, kada religingam žmogui gamta niekada nebuvo tikrai „gamta“, ji buvo kupina įvairių religinių prasmų. Dabar stebėdamas Pasaulį net ir nereliginas žmogus atranda įvairių šventybės apraiškų, jas transformuoja ir pritaiko savo poreikiams, sakralizuoja ne tik tai, kas gamtiška, bet ir tai, kas antgamtiška ar net atlieka socialines, kultūrinės, istorinio identiteto stiprinimo, vienijimo funkcijas. Taip atsiskleidžia begalinė šventybės apraiškų įvairovė. Sakraliniai objektai, vietos ir erdvės buvo ir yra vienas iš pagrindinių veiksnių, formuojančių visuomenės pasaulėžiūrą, vertybinę orientaciją.

Šio darbo tikslas – sudaryti teorinį ir empirinį pagrindą, kuris padėtų formuoti sakralinės geografijos kryptį Lietuvoje. Todėl buvo siekiama išsiaiškinti į sakralinės geografijos ir jos pagrindinių sąvokų sampratą, apžvelgti jau atliktus panašios tematikos tyrimus, surinkti ir susisteminti duomenis apie Lietuvos ir Žemaitijos (II dalyje) sakralinius objektus ir vietas, įvertinti paplitimo ypatybes, kaitos perspektyvas. Tikslui pasiekti naudoti metodai: mokslinės literatūros, internetinių šaltinių bei informacinių leidinių analizė, kartografinė analizė, loginė ir lyginamoji analizė bei loginiai apibendrinimai.

Naujas Lietuvos sakralinės geografijos tyrimų aspektas šiame darbe – tai išsami sakralinės geografijos sampratos ir terminijos apžvalga ir įvertinimas, geografinei prieigai būdingas kompleksinis įvairių sakralinių objektų, vietų ir erdvių, jų paplitimo tyrimas, apimantis tiek senosios baltų religijos, tiek krikščionybės, tiek ir modernųjį palikimą³. Paprastumo dėlei visas šventų vietų kategorijas straipsnyje kartais vadinsime tiesiog šventomis vietomis arba hierofanijomis.

Įvadas parengtas abiemis straipsnio dalims. Antroji straipsnio dalis skirta vienam iš Lietuvos regionų – Žemaitijai, joje, pasiremiant pirmosios dalies teorinėmis prielaidomis, pateikiami taikomojo tyrimo rezultatai.

Teorinės prielaidos

Teorinės prielaidos susiformuoti sakralinei geografijai, jos tyrimams plėtotis Lietuvoje jau yra. Vakarų šalyse (Europoje, JAV) sakralinių vietų sampratos aiškinimai ir pirmieji tyrimai pradėti plėtoti XX a. antroje pusėje. Jau susiformavo ir tam tikra terminijos įvairovė. Ypač sparčiai XXI a. pradžioje sakralinė geografija vystosi Rytų Europoje (Rusija, Ukraina), leidžiama didelė gausa įvairiausių tyrimų publikacijų. Lietuvoje situacija kiek kitokia – užuomazgų stadijoje.

Gamtos garbinimas labai senas reiškinys, greičiausiai toks pat senas kaip ir pats žmogus. Gyvenamoji erdvė taip pat visada buvo dalijama į šventą ir kasdieninę, savą ir svetimą, simboliškai suvokiama kaip dieviška (*sacrum*) ir žemiška (*profanum*) (Eliade, 1997). Pasak rumunų religijotyrininko M. Eliadės (1907–1986), *sacrum* – šventoji sritis arba erdvė (šventa teritorija), šventas laikas, šventi veiksmai, šventas elgesys. Tokiose vietose ir laike būdavo atliekami įvairūs religiniai ritualai, švenčiamos šventės, kuriamos šventyklos, sakraliniai kompleksai ir kt.

Iš *sacrum* sampratos išsivystė ir daugelis kitų sakralinei geografijai priskirtinų ar artimų sąvokų bei terminų. Lietuviškas *sacrum* atitikmuo – *sakralumas* apibūdinamas kaip įvykio, vietos ar laiko, asmens, potyrio priklausymas *sacrum* sričiai, dažniausiai nujaučiamas tiesiogiai arba perduodamas remiantis tradicija (Beresnevičius, 2003). Šiandien panašiai suvokiami ir kai kurie žmogaus statiniai, reikšmingos vietos, kurioms šventumo suteikia pats žmogus (bažnyčios, memorialiniai paminklai ir kt.). Dalies tokių vietų sakralumas persipina su iš anksčiau paveldėta, dabar jau pakitusia tradicija, garbinamos tos pačios vietos ar objektai, bet jų šventumo samprata yra sinkretiška arba kitokia (pvz., Lietuvoje yra daug smulkiosios architektūros objektų, bažnyčių, kurie, kaip manoma, pastatyti senovės baltų

³ Straipsniui rengti panaudoti ir E. L. Dvilevičiaus bakalauro darbas „Lietuvos sakraliniai kultūriniai objektai ir vietos“ [vadovas V. Daugirdas] (Dvilevičius, 2017) ir magistro metinio mokslinio pranešimo „Sakralinio kraštovaizdžio samprata“ [vadovas V. Daugirdas] medžiaga (Dvilevičius, 2018).

garbinimo, šventviečių, šventyklų vietose). *Profanum* – jau pasaulietiško, kasdieniško sritis, nešventinta, bestruktūrė, bereikšmė, amorfiška erdvė, supanti šventąją erdvę (Eliade, 1997). Tačiau, pasak religijotyryninko, kultūros antropologo G. Beresnevičiaus, galima ir *profanum* srities **sakralizacija** – sakralinio matmens suteikimas profaniškam sluoksniui, sakralinių elementų užslinkimas ant profaniškųjų – religijoje, visuomenėje, jeigu kalbama apie atskirus objektus, tai po ypatingų įvykių (apsireiškimų ir kt.) jie imami traktuoti kaip sakralūs (Beresnevičius, 2003).

G. Beresnevičius vartojo **šventumo** sąvoką, siedamas ją su atngamtiškumo atspindžiu žmonėse, gamtoje, civilizacijos kūriniuose (Beresnevičius, 2003). Sakralinėmis prasmėmis ir reikšmėmis dažnai persmelkti tie objektai ir vietos, kurie yra geografiniuose ekstremumuose – aukščiausiose ar žemiausiose vietose, labai atokioje vietovėje esantys, sunkiai pasiekiami objektai (aukščiausi kalnai, šventų upių ištakos ir kt.). Taip pat tai tokios vietos, kurios labai išsiskiria kraštovaizdyje, pasižymi išskirtine forma, istorine reikšme (seniausi pavieniai medžiai, dideli, išskirtinės formos akmenys, Kailašo kalnas Indijoje, Araratas Turkijoje, Dievų buveinė – Olimpo kalnas, Atono kalnas Graikijoje⁴ ir kt.). Tačiau kol kas Lietuvos mokslo darbuose plačiau vartojama sakralumo sąvoka kaip šventumo sąvokos sinonimas. Ypač tai būdinga publikacijoms apie baltų kultūrą ir religiją, vadovaujantis nuostata, kad senajai lietuvių / baltų religijai apskritai būdingas pagarbus santykis su aplinka ir pasauliu, žvelgiant į jį kaip į sakralų objektą (Trinkūnienė, 2011).

Sakralinės geografijos terminų, šventų vietų sampratų įvairovė yra gana didelė, nevienareikšmė. Ko gero, visas šventybės apraiškas geriausiai apibendrina **hierofanijos** (*hierophany*) terminas (iš graikų k. – šventas, atgimstantis, nešantis šviesą), kurį pasiūlė M. Eliade savo veikalė „The Sacred and the Profane: The Nature of Religion“ (1957, p. 21). Hierofanija gali būti bet kuris realus objektas – medis, dangus, akmuo, ugnis, saulė, gyvūnas, gamtos reiškiniai ir kt. Ji gali būti pati elementariausia, kai šventybė pasireiškia kuriame nors daikte, ir sudėtinga, kai siejama su statiniais, jų kompleksais, apima didesnes sakralines erdves, teritorijas ar kraštovaizdžio kompleksus (Eliade, 1997). Tačiau svarbu suvokti, kad sakralinis objektas, vieta, erdvė (teritorija), kompleksas ar kraštovaizdis, nors juos ir galima jungti hierofanijos sąvoka, nėra tas pats. Todėl kai kurias iš šių sąvokų ateityje būtina patikslinti, papildomai paaiškinti, paryškinti egzistuojančius jų sampratos skirtumus.

Aukščiau pateiktas hierofanijos kaip šventos vietos⁵ apibūdinimas yra ne vienintelis galimas šios sąvokos, termino paaiškinimas. Nors ir kitų autorių pateikiamos sampratos dažnai yra labai artimos, tik pateikiamos kiek kitaip. Kinų kilmės amerikiečių geografas Yi-Fu Tuanas savo straipsnyje „Šventa erdvė: idėjos tyrimas“ (1978) teigė, kad tikroji **šventosios erdvės** samprata yra kažkas kita nei šventyklų ar šventųjų vietų stereotipinis vaizdinys, nes „patyrimo lygmeniu šventi fenomenai yra tie, kurie išsiskiria iš įprastų, kasdieninių dalykų ir nutraukia rutiną“ (Tuan, 1978). Anot Singapūro universiteto geografės L. Kong (Kong, 2001), sakralinės erdvės – tai vietos, pripildytos transcendentinės dvasinės kokybės, charakterizuojamos žmonių praktikuojamų ritualų, nukreiptų į šventas vietas ar į konkretų objektą. Teologo A. V. Kajacko nuomone, „sakralinės vietos – tai vietos,

⁴ Kalnas su 20 vienuolynų net yra paskelbtas Autonomine monastine Šventojo Kalno valstybe, turinčia autonominių stačiatikių vienuolių respublikos statusą; <https://www.agioritikiestia.gr/en/home-uk>.

⁵ Šventos vietos ir erdvės sąvokos labai dažnai vartojamos kaip sinonimai. Nors tai nėra teisingas, greičiau, supaprastintas jų supratimas.

susijusios su tikinčiųjų bendruomenei svarbiais legendiniais ar istoriniais įvykiais, šventais asmenimis, šventais daiktais, relikvijomis, religiniu kultu“ (Kajackas, 1998). Sociologas ir geografas D. Liutikas šventas vietas ir šventą erdvę apibrėžia kaip kultūrinį konstruktą, kuriam šventumą suteikia žmonės, atsižvelgdami į religiją, kultūrą, patirtį ir tikslus (Liutikas, 2014). Dar galima būtų pridurti, kad šventa erdvė yra tokia vieta, vietovė, teritorija, kuriai suteikiamos ypatingos transcendentinės savybės, išskirtinis sakralumo statusas, čia vyko ar vyksta religijai svarbūs įvykiai, religijos išpažinimo ritualai, telkiasi svarbiausi tikinčiųjų lankomi, garbinami religiniai simboliai, išskirtiniai, sakralizuoti geografiniai objektai (Daugirdas, 2016).

Šiais laikais gana dažnai jau kalbama ir apie sakralinių vietų, erdvių atkūrimą, išsaugojimą ar naujų sukūrimą. L. Krūgelio manymu, „sakraline erdve vadinama žmogaus sukurta religinės tematikos erdvė, kuriai suformuoti panaudotos tam tikros meninės priemonės, įprasminėti religiniai simboliai, o pati erdvė yra kaip pagalbinė kurios nors religijos išpažinimo vieta ar priemonė“ (Krūgelis, 2010). Tokia sakralinė erdvė gali būti sukurta pasitelkiant tiek profesionalų, tiek ir liaudies meną, istorinę simboliką.

Šventa erdvė (teritorija) galima laikyti ir miestus, sakralinius kompleksus, dideles teritorijas. Juose telkiasi gausiai lankomos ir garbinamos religinės relikvijos, simboliai ar išskirtiniai geografiniai objektai, apimantys didesnę, o kartais ir labai plačią erdvę (dideli kalnai, slėniai, salos, šventyklų ar laidojimo vietų kompleksai, miestai, regionai, šalys (Šambala, Palestina). Z. Masilionytė atkreipė dėmesį į miestų *sakralinius kompleksus*, dažnai tapdavusius „pirminiu miestovaizdžio formavimo pagrindu, kuri sudaro sakraliniams poreikiams tenkinti skirtų objektų sanauja. Ji formuojama remiantis susiklosčiusios kultūros ir religijos pamatiniais standartais“ (Masilionytė, 2011). Tokį sakralinį kompleksą paprastai sudaro pagrindinis statinys, kulto pastatas (bažnyčia, mečetė, cerkvė ar kt.), kuris visuomet būna svarbiausias akcentas. Šalia tokio pastato miesto urbanistinėje struktūroje įsiterpia ir daugiau pagalbinių pastatų ar kitų objektų. Be to, kaip jau buvo minėta, sakraliniais kompleksais tampa ir ištisi miestai, kurie siejami su ypatingais religiniais ir istoriniais įvykiais (Urmija (Iranas) – Zaratustros gimtasis miestas, Varanasis, Jeruzalė, Meka, Vatikanas ir kt.) (Энциклопедия самых..., 2009).

Tokiose didesnėse erdvėse garbinami objektai gali būti daugiau ar mažiau teritoriškai organizuoti. Todėl labai svarbi yra ir *sakralinės erdvinės struktūros* samprata – horizontalus (žiedinis) ir vertikalus (piramidinis) erdvės suskaidymas į sakralias ir nesakralias zonas, vietas, skirtingo sakralumo lygmens erdvių sistema (Daugirdas, 2016).

Konkrečiai, lokali *šventa / sakralinė vieta* siejama su įvairiomis joje pasireiškiančiomis šventumo formomis (religinėmis ir moderniomis nereliginėmis), reikšmingais įvykiais, garbinimo ritualais (Stounhendžas, atkurti baltiškieji paleoastronominiai įrenginiai, Kristaus palaidojimo, Švč. Mergelės Marijos apsireiškimo vietos ar bažnyčios, Žalgirio ar Vaterlo mūšių laukai, iškilios asmenybės gimimo, gyvenimo ar žūties vietos ir kt.). Sakralinės vietos gali būti klasifikuojamos pagal savo kilmę, funkcijas, reikšmingumo lygmenį, religinę priklausomybę. Jos dažnai glaudžiai siejasi su gamtiniais sakraliniais objektais ar net yra neatsiejamos. Archeologas, baltiškiosios kultūros antropologas V. Vaitkevičius atskirai apibūdina senąsias *šventvietes*: „senosios šventvietės (kitaip – mitologinės-sakralinės erdvės) – tai ikirikščioniškojo tikėjimo apeiginės, kulto, įsivaizduojamos dievų, mirusiųjų buvimo ar pasireiškimo vietos, paprastai dėl tos priežasties išskirtos, šventos“ (Vaitkevičius, 1998). Tokios šventvietės apima pavienius gamtinius objektus, tokius kaip šventi medžiai,

kalnai, šaltiniai, akmenys. Dažniausiai senąsias sakralines vietas žymi specifiniai vietovardžiai – toponimai, hidronimai, oronimai, oikonimai (pvz., Perkūnkalnis, Šventoji, Velnia-raistis, Alkos kaimas). Apie jas yra užrašytų pasakojimų, įvairių padavimų, legendų, minimi išskirtiniai įvykiai, tebegyvuoja tam tikri tikėjimai jų ypatingomis galiomis. Mitologas N. Vėlius šventomis vietomis laikė baltų alkus – ne gamtines šventvietes, o kulto ir aukojimo vietas (Vėlius, 2001). G. Beresnevičius atskiria šventvietės (archajiškiausia kulto vieta, kurioje senųjų religijų apeigos ir ritualai buvo atliekami po atviru dangumi, ant kalvos, giraitėje, galėjo būti apjuostos grandine, akmenų, stulpų ratu ir kt.), *šventyklos* (sakralinis pastatas, suprantamas kaip dievo gyvenamieji namai, kur atliekamos kulto apeigos) ir *šventovės* (pereinamoji forma tarp šventvietės ir šventyklos) sąvokas (Beresnevičius, 2003).

Topofilinės vietos, skirtingai nuo kitų sakralinių vietų ar erdvių, besiremiančių bendryste su dieviškumu ar šventumu, dažniausiai susijusios su asmeniniu patyrimu – prisirišimas prie tėviškės, buvusios ar esamos savo, artimo žmogaus gyvenimo, reikšmingo asmeniui gyvenimui įvykio vietos ir pan. Topofilijos terminą apibrėžė ir plėtojo Yi-Fu Tuanas (Tuan, 1961; 1974 (1990); 1977; 1978). Topofiliją taip pat galima apibūdinti kaip vietos, vietovės, geografinio objekto mėgimą, garbinimą, sakralizavimą, pozityvų vertinimą, psichologinį, emocinį, nostalgiką prisirišimą prie vietos (Daugirdas, 2016).

Sakralinis objektas paprastai turi konkrečią daiktinę, gamtinę ar žmogaus sukurtą išraišką – akmuo, šaltinis, medis, memorialinis paminklas, kryžius, šventas paveikslas, kapas ar architektūrinis statinys. Priešingai nei gamtiniai objektai, kultūriniai yra sukurti žmogaus kaip ypatingų įvykių ženklai, priemonės, ritualams, bendravimui su transcendentiniu pasauliu, ryšiui su buvusiu įvykiu palaikyti, konkrečios vietos, kurias žmonės gerbia ir garbina, tikėdamiesi priartėti prie jų išskirtinumo, charizmos, „šventybės“ paslapties.

Geografijai ypač reikšminga *sakralinio kraštovaizdžio* sąvoka. Ją Lietuvoje jau bandė atskleisti V. Vaitkevičius, atkreipdamas dėmesį į sakralinio kraštovaizdžio, kaip nedalomos gamtinės ir kultūrinės visumos, tyrimo būtinybę (Vaitkevičius, 2012). Autorius sakralinį kraštovaizdį įvardijo kaip „vienoje geografinėje vietovėje (paprastai – regimoje) esančių visų rūšių sakralinių vietų visumą“. Kraštovaizdis tarsi jungia arba koreliuoja ne tik buvusias sakralines, bet ir gyvenamąsias, gynybines, laidojimo bei kitų rūšių vietas (Vaitkevičius, 2003). Taigi sakralinis (religinis) kraštovaizdis susiformuoja dėl religijos įtakos, geografinės aplinkos elementų, svarbių įvykių, asmenybių ir jų veiklos sakralizavimo, atskleidžia geografinėje erdvėje esančių vietų ar objektų religinę reikšmę, byloja apie hierofanijų visumos tarpusavio santykius religinėje, kultūrinėje ir socialinėje erdvėje, parodo jų kintančią reikšmę keičiantis tradicijoms, kultūroms, ideologijoms, socialinėms struktūroms ir jų šiandieninę raišką (Daugirdas, 2016).

Šiuolaikinėje postmodernioje visuomenėje dažnai sakralizuojamos garsių ir nusipelnusių asmenybių, politikų, popkultūros atstovų atminimas, kuris įamžinamas įvairiais monumentais, jie gausiai lankomi gerbėjų, prie jų vyksta specialios ekskursijos, įvairūs renginiai ir ritualai, jie nukrauti gėlėmis, žvakėmis, įvairiais atminimo suvenyrais (pvz., V. I. Lenino mauzoliejus Maskvoje, Elvio Preslio kapas *Forest Hill* kapinėse Memfyje (1 pav.), princesės Dianos palaidojimo vieta Kensingtono rūmuose (Liutikas, 2009), Jimo Morisono kapas Paryžiaus *Pere Lachaise* kapinėse, rusų rokerio Viktoro Cojaus žuvimo vietos paminklas Latvijos pajūryje (prie Kęsterciems k.). Tačiau tokių objektų ir vietų laikymas sakraliomis pas mus dar vertinamas prieštaringai, žymių asmenybių hierofanijų tyrimų Lietuvoje dar nėra, nors tokios vietos dažnai gali turėti ne ką mažesnę sakralinę reikšmę nei kitokios hierofanijos.

Yra tokių sakralių vietų užuomazgų ir Lietuvoje – Vytauto Kernagio ir Algirdo Brazausko kapavietės Antakalnio kapinėse Vilniuje (1 pav.), Stasio Povilaičio kapas Palangos kapinėse, Jurgos Ivanauskaitės vardu pavadintas skveras Vilniuje (Aguonų gatvėje), kuriam renkasi jos gerbėjai skaityti poeziją, prie televizijos bokšto Vilniuje įkurtas Sausio 13-osios aukų memorialas ir kt. Tai dabar gausiai lankomi objektai, nuolat apkrauti gėlėmis, kita atributika, jų aplankyti ir pagerbti kasmet atvažiuoja tūkstančiai žmonių. Ateityje dalis šių vietų gali prarasti savo reikšmę.

1 pav. Sakralinių memorialinių vietų pavyzdžiai: A – Elvio Preslio kapas (Aukcione parduodama..., 2012). B – Viktoro Cojaus paminklas jo žuvimo vietoje (Viktor Robertovich..., 2017). C – Juzefo Pilsudskio širdies ir jo motinos kapavietė Rasų kapinėse Vilniuje (Juzefo Pilsudskio..., 2012). D – Algirdo Brazausko kapavietė Antakalnio kapinėse Vilniuje (Šalia Algirdo..., 2012)

Fig. 1. Examples of sacral memorial places. A – Tomb of Elvis Presley (Aukcione parduodama..., 2012). B – Victor Coy's monument at his deadlock (Viktor Robertovich..., 2017). C – Józef Piłsudsky's Heart and His Mother's tomb in the Rasų cemetery in Vilnius (Juzefo Pilsudskio..., 2012). D – Algirdas Brazauskas graveyard in Antakalnis cemetery Vilniuje (Šalia Algirdo... 2012)

Pilgrimystė taip pat sietina su sakraline geografija, įvairiais aspektais ją tyrinėjęs D. Liutikas konstatuoja, kad tradicinė pilgrimystė dažnai susijusi su įvairių mistinių reiškinių vietomis: apreiškimų vietos, malonėmis garsėjančių paveikslų, skulptūrų vietos, šventi šaltiniai. Be to, tai gali būti ir religijos administraciniai centrai, dvasinių autoritetų

gyvenimo vietos. Tačiau šiais laikais piligrimystė įgauna naujas formas, tikslu net gali būti ir unikali asmeninės vertybės, nes šventybė, pasak E. Durkheim, yra nebūtinai dvasinė, o įkūnija ir reprezentuoja visuomenės idealus, savo laikmečiu visuomenė visada kuria sakralinius objektus, sudievina idėjas, žmones, daiktus (Liutikas, 2009a, p. 193–194; Durkheim, 1999, p. 327). Apskritai D. Liutiko darbai atskleidžia, kad piligrimystė yra vienas svarbiausių sakralinės geografijos reiškinių.

Modernios piligrimystės samprata yra labai svarbi šiuolaikiškam sakralinės geografijos supratimui. Nors moderniąją piligrimystę D. Liutikas sieja su sekuliais, su religija nesusijusiais kelionės tikslais (Liutikas, 2009, a, b; Liutikas, 2011), tačiau realybėje moderniosios piligrimystės tikslai, ritualai, elgesys, euforija lankomose vietose dažnai sunkiai atskiriama nuo religinių, juos taip pat galima būtų laikyti „religiniais“ arba pusiau, beveik religiniais. Ypač dideli religinių ir sporto aistruolių panašumai. Net anglų kalbos žodis *fan* yra susijęs su žodžiais „šventovė“, „šventa vieta“ (lot. *fanum*) (Liutikas, 2011).

Modernios piligrimystės svarbiausia dalis ir tikslas yra konkreti vieta, kuri gali būti religinė arba vertybinė, – šventovė, unikalus kraštovaizdis, išskirtinės gamtos vietos, istorijai ar valstybingumui svarbios vietos, genocido vietos, herojų, populiarių charizmatiškų asmenybių mirties vietos, kapai (net autoavarijose žuvusių artimųjų vietos), reikšmingi monumentai, mūšių vietos, kurios pritraukia ne tik piligrimus. Čia labai svarbus tikėjimas, kad tokia vieta yra skirtinga nuo kitų, ypatinga, tarsi galingesnė negu kitos. Informaciniame lauke jos užkoduoja vaizdinį, legendą, pasakojimą ar įvykį, kuris žinomas tam tikroje teritorijoje ir traukia tos teritorijos piligrimus. Ilgainiui išryškėja ir vietos reikšmingumo geografinis rangas (Liutikas, 2009a). Nors D. Liutikas pažymi, kad aiški hierarchija būdinga religinės piligrimystės vietoms – tarptautinės, nacionalinės, regioninės, vietinės reikšmės, tačiau ir moderniosios piligrimystės vietų geografinė hierarchija yra galima, nors ji yra istoriškai labai nestabili.

Sakralinė geografija – religijos geografijos mokslinė kryptis, tirianti sakralizuotą reikšmę ir funkcijas turinčių objektų, vietų, erdvių (teritorijų, kultūrinių kraštovaizdžių) ryšį su gamtine, gyvenamąja aplinka, teritorija, jos savybėmis, paplitimą ir teritorinę organizaciją (struktūras). Šios mokslo šakos dėmesio laukas apima sakralinių erdvių teritorinės plėtros modelius, religijos ir pasaulėžiūros, pasaulėvaizdžio, religijos ir gamtinio bei kultūrinio kraštovaizdžio, religinių praktikų, tradicijų laikymąsi ir perdavimą, pasireiškimą erdvėje ir kt. Kiekvienoje religinėje sistemoje yra užkoduota, kad tam tikrose vietose, erdvėse, prie tam tikrų objektų užtikrinamas dvasinis dialogas ir bendravimas su dieviškumu. Asmeninis tam tikras „sakralinis ryšys“ susiformuoja su tomis vietomis ir objektais, kurie susiję su asmeniniu patyrimu (topofilinis požiūris). Visos šios temos vienaip ar kitaip yra persipynusios. Tai dar gana jaunas mokslas, todėl geografų indėlis šioje srityje kol kas yra nedidelis. Be to, panašia tematika, atskirais jos aspektais domisi ir kultūrologai, kultūros antropologai, sociologai, psichologai.

XI a. pradžioje sakralinės geografijos kryptis ir sampratų įvairovė jau spėjo susiformuoti Rusijoje bei Ukrainoje (1 lentelė). Šiose šalyse sakralinė geografija dažnai siejama su kultūros arba vadinamąja humanitarine geografija (Лавренова, 2001; Замятин, 2008; 2010; Климов, 2010). Tai intensyviai besivystanti mokslo šaka, išsiskirianti vis gausėjančiomis mokslinių tyrimų publikacijomis. Nors sakralinės geografijos termino, objekto apibūdinimai yra ganėtinai skirtingi, tačiau juos dažnai sieja mistiškumo dimensija (1 lentelė). Tai turbūt yra išskirtinė šio regiono ypatybė, būdinga ne tik sakralinės geografijos sampratai.

1 lentelė. Sakralinės geografijos sampratų įvairovė Rusijoje ir Ukrainoje

Table 1. The variety of sacral geography concepts in Russia and Ukraine

Autorius / The author	Šaltinis / Source	Samprata / Concept
Geopolitikas ir sociologas A. Duginas	(Дугин, 1996)	Sakralizuotas pasaulio dalių suvokimas, orientuotas į etnocentristinės pasaulėžiūros paradigmą.
Kultūros sociologas L. G. Ioninas	(Ионин, 2000)	Tradicijos, susijusios su kokybine erdvės struktūra, su pasaulio dalių, kontinentų, kraštovaizdžio ir panašia simbolika. Šalys, žemynai, upės, kalnai ir jūros turi savo sakralumą, paslėptą mistine dimensija.
Geopolitikas J. P. Platonovas	(Платонов, 2000)	Kompleksas idėjų apie senųjų kultūrų kokybinės erdvės suvokimą.
Sociologas D. V. Gromovas	(Громов, 2005)	Žinių sistema, aprėpianti sakralinių objektų Žemės paviršiuje sąveiką. Sakralumo statusą gali turėti objektai ir vietos, susiję su protėvių kultu, garsiais gamtos paminklais, istoriniais įvykiais, valstybine valdžia, valstybinės reikšmės statiniais, kūrybiniu genialumu (ypač susijusiu su žymiais žmonėmis), žiniomis (ypač mistinėmis), gamtos didybe ir žymių žmonių gyvenimu, heroizmu bei kultūrinių vertybių saugojimo vietomis, netgi su prestižinėmis mokymo įstaigomis.
Filosofas J. J. Zavgorodnas	(Завгородний, 2011)	Hierarchiškai organizuotas šventų vietų tinklas, dėl vienokių ar kitokių religinių tradicijų užimantis erdvę tarp dangaus ir žemės. Sakralinės geografijos objektas – tai žinių sistema apie geografinių objektų bei erdvių (priklausančių sakraliųjų kategorijai) su tam tikra sociokultūrine tikrove, koreliacija, siejama su religija ir, visų pirma, su mistine jos dalimi.
Geografė I. V. Gurova	(Гурова, 2015)	Žmogaus sąmonėje suformuotos idėjos apie geografinių objektų (realių ar įsivaizduojamų) santykį su transcendentiniu suvokimu, kategorijomis ar simboliais.

Lietuvoje sakralinės geografijos terminas dar nevartojamas. Labai retai jis pasitaiko ir Vakarų autorių publikacijose. Būdingiausias yra šventų vietų, erdvių, topofilinių vietų, sakralinio kraštovaizdžio ir kitos sąvokas.

Šventų vietų (hierofanijų) ištirtumo prielaidos

Čia nesiimsime pateikti visų šventoms vietoms (hierofanijoms) skirtų tyrimų apžvalgą. Dėmesį sutelksime į tuos tyrimus ir analizę, kuri sietina su sakraline geografija, šventų vietų geografine padėtimi, jos reikšme, ryšiams su aplinka. Iš karto pažymėsime, kad labai svarias ir išsamias apžvalgas jau yra pateikęs V. Vaitkevičius (Vaitkevičius, 1998; 2003; 2006). Ypač atkreiptinas dėmesys į jo 2004 m. paskelbtą darbą „Baltų šventų vietų studijos“ (Vaitkevičius, 2004)⁶.

Lietuvos hierofanijomis ypač susidomėta romantizmo epochoje, kai jos atsidūrė to meto romantikų istorikų, keliautojų, kraštotyrininkų, geografo akirytyje. Tačiau iki XIX a. pabaigos buvo tik aprašomos įdomesnės, geriau žinomos ar pagarsėjusios šventos vietos – tai **aprašomasis tyrimų laikotarpis**, nepateikiant gilesnės analizės, geografinių tokių vietų paplitimo ypatybių paaiškinimo. 1835 m. „Lietuvių tautos istorijoje“ šventąsias upes, šaltinius, ežerus, medžius ir miškelius, kalnus ar net išgalvotas „šventyklas“ aprašė T. Narbutas (Narbutas, 1992). Vėliau apie jas savo Lietuvos istorijos, istorinės geografijos

⁶ Žemaitijai skirta tyrimų apžvalga pateikiama antroje straipsnio dalyje.

studijose rašė ir kiti autoriai (Tyszkiewicz, 1842; 1869; 1871; Kirkoras, 1855; Киркор, 1882; Balinski, 1886; Вольтер, 1886).

Detali Lietuvos šventų vietų registracija pradėta XIX a. pabaigoje. Rusų archeologas F. Pokrovskis parengė ir išleido pirmuosius archeologinius Lietuvos gubernijų žemėlapius: 1890, 1893 m. – Vilniaus, 1895 m. – Gardino, o 1899 m. – Kauno (Покровский, 1890; 1893; 1895; 1899). Juose yra pateikta svarbių duomenų apie įvairias senąsias sakralines Lietuvos vietas, daugiausia apie šventuosius kalnus bei akmenis. Nemažai hierofanijų minima Vilniaus ir Kauno gubernijų Statistikos komitetų 1845–1915 m. leistuose leidiniuose (Гуковский, 1890; Явнисъ, 1897 ir kt.). Plačiau aprašytos labiausiai žinomos šventos vietos – Kražių Medžiokalnis, Dvaronių Puntukas, Baraučiznos Kukovaičio kalnas, Mantagailiško Šventoji duobė, Antakmenės Aukų akmuo ir kt. P. Vilčinskis bandė tyrinėti Sukinių Moko akmens aplinką (Tautavičius, 1996).

XIX–XX a. sandūroje tyrimai suaktyvėja. Jų imasi tiek pavieniai asmenys, tiek ir susikūrusios Lietuvių mokslo bei Mokslo bičiulių draugijos (Witort, 1899; Szukiewicz, 1900; 1901; Žukauskas, 1907; Totoraitis, 1908; Žiogas, 1909). Šiuo laikotarpiu pradėta palyginti profesionalus šventų vietų registravimas (Vaitkevičius, 2003). Nuo 1920 m. savo straipsniuose žvalgytas šventas vietas imasi aprašyti P. Tarasenka (Tarasenka, 1922; 1923; 1924), jis subrandina pirmąsias mokslines prielaidas „senovinių lietuvių šventovių“ ir šventųjų akmenų tyrimų klausimais, įvertina ir kitų šalių kontekstą. Be faktų apie senosios baltų kultūros paminklus, pateiktos pirmosios mokslinės jų klasifikavimo, naudojimo, datavimo nuostatos (Tarasenka, 1926; 1927; 1933, a–d; 1934). Savo tyrimus P. Tarasenka apibendrino knygoje „Lietuvos archeologijos medžiaga“ (Tarasenka, 1928), joje vietos skirta ir hierofanijoms, jų lokalizavimui. Tarpukariu atliktas didžiulis darbas apibendrintas tik 1958 m. išleistoje monografijoje apie Lietuvos šventus, mitologinius akmenis „Pėdos akmenyje“ (Tarasenka, 1958). Knygoje pateiktas 255 mitologinių akmenų sąrašas ir žemėlapis. Akmenys suskirstyti į toteminius, su pėdomis, akmenis-aukurus, velnio ir šventuosius bei rašytus akmenis, nemažai dėmesio skirta išlikusiai pasakojamajai tradicijai. P. Tarasenka prisidėjo prie to, kad sakralinės vietos ir objektai Lietuvoje buvo ne tik registruojami, bet ir pradėti saugoti. Tyrimų kryptį vertingai papildė ir 1933 m. rusų tyrinėtojo E. Volterio straipsnis „Alkai ir alkavietės“ (Volteris, 1933).

XX a. ketvirtame dešimtmetyje parengtas Lietuvos žemės vardynas, kuriame 1935–1937 m. užfiksuota apie 150 000 gamtinių objektų vardų. Manoma, kad tai iki šiol tebėra vienas svarbiausių šaltinių tyrinėjant Lietuvos sakralias vietas, nes didelė dalis vietovardžių dabar jau nebežinomi, sunaikinti. Vardynu rėmėsi ir Valstybinė archeologijos komisija, kuri daugiausia dėmesio skyrė piliakalniams ir laidojimo paminklams, tačiau parengė ir alkų, mitologinių akmenų aprašymus (Kulikauskas, 1999).

Sovietų Lietuvoje 1940 m. priimtas paminklų apsaugos įstatymas, kuriame numatyta „alkų, aukurų, stabakulių, medžių, girių ir kitų senovės kulto vietų“, taip pat „akmenų su įrašais, pėdomis, dubenimis ir kitokiais ženklais“ apsauga (Zabiela, 1992, 150). Nepaisant įsigalinčio karingo ateizmo, senovės baltų šventų vietų tyrimai buvo tęsiami. Pasak V. Vaitkevičiaus, priešistorinių paminklų žvalgytas ir registracija vyko gana aktyviai, bet archeologinės ekspedicijos tradiciškai daugiausia dėmesio skyrė mitologiniams akmenims ir alkakalniams (Vaitkevičius, 2003).

Duomenų apie alkakalnius, šventus akmenis pateikė archeologai R. Volkaitė-Kulikauskienė (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958; 1966) ir P. Kulikauskas (Kulikauskas, 1961). Atskirai pažymėtina Žeimelyje dirbusio J. Šliavo veikla, jo šventų vietų Mūšos upės baseine žvalgymai, duomenų kaupimas ir apibendrinimas, išryškinant Šiaurės Lietuvos tradicijų ypatybes (Šliavas, 1996). Nuo 1970-ųjų apie 40 spėjamų senovės lietuvių kulto vietų, daugiausia mitologinių akmenų aplinkoje, tyrinėjo archeologas V. Urbanavičius (Urbanavičius, 1972; 1974; 1977; 1979; 1985), šiai temai buvo skirta habilitacinio darbo dalis (Urbanavičius, 1993).

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu aprašomieji tyrimai buvo tęsiami ir suintensyvojo. 1992 m. buvo paskelbta archeologo V. Daugudžio studija „Pagoniškujų šventyklų Lietuvoje klausimu“, kurioje siūlyta baltų šventas vietas skirstyti į medžio ir akmenų statinius ir mitologinius akmenis (Daugudis, 1992). Tuo metu baltų šventomis vietomis susidomėjo ir geografas T. Šidiškis (Šidiškis, 1994; 1995). A. Bliujienė aptarė mitologinius akmenis ir archeologines aukas kapinynuose, šlapynėse, kitos hierofanijų grupės ir vėl liko nuošalyje (Bliujienė, 2013). Analizuodami istorijos, folkloro ir lietuvių kalbos šaltinius įvairių hierofanijų, jų funkcijų aprašymų pateikė ir kiti Lietuvos mitologai, istorikai, etnologai bei užsienyje gyvenantys lietuviai (Balys, 1948; 1966; Kerbelytė, 1970; Vėlius, 1987; Gimbutienė, 1985; Ivinskis, 1986; Greimas, 1990; Laurinkienė, 1996; Slaviūnas, 1997).

Išskirtinis indėlis baltų šventų vietų tyrimuose priklauso archeologui V. Vaitkevičiui, kuris ėmėsi plataus masto surinktų duomenų sisteminimo, lokalizacijos tikslinimo ir tautosakos aprašymų kaupimo. Darbo archyvuose ir lauko žvalgymų pagrindu jis sudarė išsamius gamtinės ir mitologinės kilmės senųjų šventų, garbinamų vietų katalogus, surinktą medžiagą kartografavo (Vaitkevičius, 1998; 2003; 2004; 2006; 2016). Monografija „Alkai: baltų šventviečių studija“ (2003) yra labai išsamus darbas, kuriame aptariamos visos šiandien žinomos alkavietės, analizuojami jų religiniai ir socialiniai kontekstai, atskleidžiamas gamtos ir kultūros sąlytis, žmonių pasakojimai. Paskelbtos ir specialiai Žemaitijai (1998) bei Aukštaitijai (2006) skirtos studijos. „Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija“ apima dešimt Rytų Aukštaitijos rajonų savivaldybių (Vilniaus, Širvintų, Ukmergės, Molėtų, Švenčionių, Ignalinos, Utenos, Anykščių, Rokiškio ir Zarasų), pateikiami detalūs beveik 1500 šventų vietų aprašymai, ypatingą dėmesį skiriant jų lokalizacijai, ankstesniems tyrinėjimams, užfiksuotai sakytinei tradicijai (padavimams, pasakojimams, tikėjimams). Naujausias V. Vaitkevičiaus darbas skirtas specialiai Žiemgalai, Joniškio rajono savivaldybei (Vaitkevičius, 2016), aprašomos 225 šventos vietos, iliustruojant jas senų (1780–1949 m.) topografinių žemėlapių iškarpomis, schemomis ir nuotraukomis. Taigi galima konstatuoti, kad V. Vaitkevičius ne tik tęsė šventų vietų ir objektų katalogizavimą, bet ir pradėjo **analitinį** tyrimų etapą.

Šalia gausių senosios baltų kultūros šventviečių aprašomųjų darbų, pradeda pasirodyti ir išsamesni krikščioniškų šventųjų vietų aprašymai ir tyrimai. JAV istorikas B. Kviklys parengė ir išleido šešių tomų enciklopedinio pobūdžio leidinį „Lietuvos bažnyčios“ (Kviklys, 1980–1987), kuriame galima aptikti krikščioniškų sakralinių kulto vietų apibūdinimų. J. Gimbutas taip pat nagrinėjo Lietuvos bažnyčių tinklo raidą, sudarinėjo jos žemėlapius, kurie gali pasitarnauti sakralinių vietų gilesnei analizei (Gimbutas, 1970). Švč. Mergelės Marijos kulto vietų aprašymo ėmėsi kunigas R. G. Skrinskas knygoje „Piligrimo vadovas“ (Skrinskas, 1999), A. Jankevičienė tyrinėjo ir aprašė Lietuvos medinių bažnyčių, koplyčių ir kitų religinių paminklų architektūrą (Jankevičienė, 1995; 1996; 1998; 2007). Šiuose darbuose kalbama ne tik apie architektūrą, bet ir apie tai, kad bažnyčios, kiti religiniai paminklai kuria,

reprezentuoja sakralines erdves ar jų kompleksus. Kalvarių (Kryžiaus kelių) istoriją, apeiginius papročius ir muziką tyrinėjo A. Motuzas (2003; 2006; 2012), sunykusias kalvarijas – A. Giniūnienė (Giniūnienė, 2008), Lietuvos lurdu (grotų) tipologinius ypatumus – V. Lileikienė (Lileikienė, 2003; 2004), šventas vietas architektūriniu požiūriu, jų ryšį su kraštovaizdžiu – L. Krūgelis (Krūgelis, 2010), sakralinius kompleksus – Z. Masilionytė (Masilionytė, 2011, a; 2011, b).

Sakralinės geografijos tyrimus Lietuvoje pradėjo geografas ir sociologas D. Liutikas, jo indėlis kol kas yra didžiausias. Pagrindine savo tyrimų kryptimi autorius pasirinko piligrimystės reiškinių, kuris yra gana kompleksiškas, analizavo krikščioniškų šventų vietų tinklą Lietuvoje (Liutikas, 2000; 2003; 2004; 2005; 2009, a, b; 2011; 2014). Monografija „Piligrimystė: vertybių ir tapatumo išraiškos kelionėse“ (2009, b) yra pirmasis išsamus mokslo darbas Lietuvoje, kuriame nagrinėjami ne tik tradicinis krikščioniškas, bet ir modernios, sekuliarios piligrimystės, religinio turizmo reiškiniai, piligrimų motyvai, keliautojų elgesio ypatybės. Pasak autoriaus, piligrimystė arba vertybinė kelionė – „tapatumą ir vertybes išreiškianti, geografinėje erdvėje atliekama kelionė. Jos metu dėl dvasinių ar vertybinių motyvų keliaujama į šventas, gerbtinas ar kitas su asmens vertybėmis ir tapatumu susijusias vietas“ (Liutikas, 2009, b). Piligrimams šventos vietos – tai vietos, kuriose konkretus žmogus patyrė apreiškimą arba įvyko religinis stebuklas (pvz., Švč. Mergelės Marijos apsireiškimų vietos Šiluvoje, Žemaičių Kalvarijoje, Vištytyje, Keturnaujienoje ir kt., svarbūs administraciniai, piligriminiai religijos centrai ir paveikslai – Vilniaus Aušros vartai, Trakai, Žemaičių Kalvarija, Šiluva, Krekenava, Pivašiūnai ir kt.).

Svarbu pažymėti, kad straipsnyje „Moderni piligrimystė – skirtingų vertybių išraiška“ D. Liutikas (Liutikas, 2009, a) jau imasi analizuoti moderniąją piligrimystę, aptaria jos geografinius tikslus, apžvelgia tradicinės religinės ir modernios piligrimystės skirtumus. Ši publikacija yra itin reikšminga, nes joje atskleidžiamas piligrimystės ir sakralinės geografijos, hierofanijų ryšys, ji sudaro prielaidas hierofanijų erdvinės struktūros vertinimo metodologijai formuotis atsižvelgiant į istorinį, geografinį hierarchinį reikšmingumą bei lankomumą. Be to, analizuodamas modernią piligrimystę, D. Liutikas pirmasis skyrė dėmesio sporto aistruolių piligrimystei (Liutikas, 2011).

Užsienyje Lietuvos hierofanijoms, sakralinei geografijai skirtų publikacijų labai nedaug. Čia trumpai apžvelgsime ir kai kuriuos darbus, kurie nėra tiesiogiai susiję su Lietuva, dažniausiai skirti kitoms baltų kultūroms, bet jais remiasi lietuvių tyrinėtojai arba jie gali pasitarnauti sakralinės geografijos formavimuisi Lietuvoje.

Viena pirmųjų yra 1946 m. vokiečių kalba išleista iš Latvijos į Vokietiją emigravusio archeologo E. Šturmsio platesnės apimties studija „Alkai Lietuvoje“ (Šturms, 1946). Joje pateikiamas išsamus šventų vietų sąrašas – kalnų, giraičių, upių, ežerų, laukų ir kaimų, turinčių sakralinius pavadinimus, charakteristikos, bandyta ieškoti jų geokultūrinių bendrumų. Ypatingo dėmesio susilaukė etalonine laikoma šventa vieta – Strazdės Baznīcu kalnas Latvijoje (Šturms, 1938). Latvijoje šventomis vietomis taip pat nuolat domimasi (Kurtz, 1924; Šturms, 1936; 1938; Урганс, 1987; 1988; 1989), aprašyta ir dalis Mažosios Lietuvos šventviečių (Beckherrn, 1893; La Baume, 1927; Gronau, 1938; Sahm, 1943; Wenskus, 1968; Смирнова, 1989; Кулаков, 1994; Mališauskas, 1996). Jų pobūdis labai panašus į Lietuvos.

Šiek tiek dėmesio senovės baltų šventų vietų tyrimams skyrė ir Rytų bei Šiaurės Europos mokslininkai, jų darbuose kartais aprašomos ir senosios Lietuvos šventos vietos ar

objektai. Rytų slavų ir baltiškų šventų vietų tyrimų tradicijos jau susiklostė Baltarusijoje (Ляукоу, 1992; 1997; Зайкоускі, 1992; 1996; 1998; Дучыц, 1985; 1993), Rusijoje ir Ukrainoje (Третьяков, 1963; Седов, 1970; Рыбаков, 1987; 1994; Кирпичников, 1988; Русанова, 1992; 1993; Тимошук, 1993; Клейн, 1998; Панченко, 1998; Шорин, 1998). Paskelbta ir daugiau detalių, regioninių sakralinio paveldo tyrimų rezultatų (Фадеева, 2000; Кулаков, 2002; Ивлева, 2008; Котляр, 2009, a; 2009, b; 2010), svarbių šventviečių studijų – Tušemlios Gorodiščė (Третьяков, 1963), Novgorodo Perunija Rusijoje (Рыбаков, 1987), Zvenigorodo Gorodiščė Ukrainoje (Русанова, 1993). Svarus darbas, nors ir nesusijęs su Lietuva, yra rusų sociologo D. V. Gromovo parengta „Sakralinės geografijos enciklopedija: šventyklų ir jėgos vietų enciklopedija“ (Громов, 2005). Joje, be kitų, apžvelgiamos ir žymių žmonių gyvenimo, veiklos ar mirties vietos, jų atminimui pastatyti ir garbinami paminklai.

Vertinga tyrimų patirtis sukaupta Vokietijoje, Lenkijoje, Skandinavijos, kitose šalyse (Herrmann, 1971; 1998; Gierlach, 1980; Makiewicz, 1980; 1993; Gieysztor, 1984; Benson, 1990; Brink, 1990; 1996; Holmberg, 1990; Andersson, 1992; Sandnes, 1992; Sorensen, 1992; Slupecki, 1993; 1994; Marciniak, 1994; Soljan, 2002; Jackowski, 1996; 2000; Olsen, 1970; Muller-Wille, 1984; Graichen, 1988; Fabech, 1992; Brunaux, 1995; Wieland, 1995; Ernst, 1998; Kaliff, 1998). Lietuvoje žinomi Sobutkos Šlėža bei Lysa Gūra Lenkijoje (Makiewicz, 1980), Upsalos Švedijoje (Olsen, 1970; Brink, 1996; Nordahl, 1996), Arkonos Vokietijoje (Slupecki, 1994) šventų vietų, šventyklų tyrimai.

Išvados

1. Prielaidos sakralinės geografijos formavimuisi Lietuvoje jau yra. Ši kultūros geografijos (religijos geografijos šakos) kryptis, nors ir vėluodama, pradeda plėtotis nuo XXI a. pradžios. Pagrindą tam sudaro teorinės prielaidos – Europos ir kitų užsienio šalių patirtis, vartojamos sąvokos, sampratos, kita terminija. Pamažu kuriama ir lietuviškoji terminija, tyrimų metodika.
2. Natūralus pradinio mokslinės krypties vystymosi etapo požymis yra tai, kad net ir sakralinės geografijos, hierofanijos, sakralinės teritorijos (erdvės) struktūros terminai Lietuvos mokslo publikacijose vis dar nevartojami. Nėra žinomi ir mitogeografijos, sakralinės topografijos, sakralinės kartografijos (sakralinio žemėlapiu), kiti retesni terminai, nėra ir šių sakralinės geografijos pošakių tyrimų.
3. Problema yra tai, kad kaip ir užsienio šalyse, tiek sakralinės geografijos, tiek įvairių hierofanijų, kitų susijusių reiškinių sampratos aiškinamos gana įvairiai, ribos tarp vartojamų terminų objektų ne visada yra aiškios, apibendrinančios terminų sistemos nėra. Tokios sistemos sukūrimas dar lieka ateities uždaviniu.
4. Ko gero, visas šventybės apraiškas geriausiai apibendrina **hierofanijos** terminas. Tačiau svarbu suvokti, kad sakralinis objektas, vieta, erdvė (teritorija), kompleksas ar kraštovaizdis, nors juos ir galima jungti hierofanijos sąvoka, nėra tas pats. Todėl kai kurias iš šių sąvokų ateityje būtina patikslinti, papildomai paaiškinti, paryškinti egzistuojančius jų sampratos skirtumus.
5. Sakralinės geografijos plėtojimui yra ir Lietuvos šventų vietų (hierofanijų) ištirtumo prielaidos, nuo XIX a. sukaupia gausi aprašomoji medžiaga. XXI a. pradžioje nuo aprašomųjų pereinama prie atskirų sakralinės geografijos aspektų analitinių tyrimų. Sukauptos informacijos, tyrimų rezultatų sintezės, sisteminimo etapas iš esmės dar neprasidėjo.

6. Jau klostosi geografinė senųjų lietuviškų / baltiškų bei krikščioniškų (katalikiškų) hierofanijų, jų tinklo ir ryšio su aplinka, piligrimystės tyrimų tradicijos.

Literatūra

- Andersson, T., 1992. Haupttypen sakraler Ortsnamen Ostskandinaviens, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, Phil.-hist. Klasse, III folge. Göttingen, 200, p. 241–256.
- Aukcione parduodama Elvio Presley kapavietė, 2012. *Vakarų ekspresas*. <http://www.ve.lt/naujienos/laisvalaikis/ivairybes/aukcione-parduodama-elvio-presley-kapaviete-749181/> [prisijungta 2018 m. lapkričio 13 d.].
- Balinski, M., 1886. *Starożytna Polska. Wielkie księstwo Litewskie opisane przez Michala Balinskiego*. Warszawa, p. 224.
- Balys, J., 1948. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. T. 2. Tubingen.
- Balys, J., 1966. *Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje*. Chicago.
- Beckherrn, C., 1893. Merkwürdige Steine in Westpreussen. *Altpreussische Monatsschrift*. Königsberg, 30, p. 374–429.
- Benson, S., 1990. Einige Personennamen und Gotternamen in schwedischen Ortsnamen. *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-names. Scripta Instituti Donneriani Aboensis*. Åbo, p. 441–457.
- Beresnevičius, G., 2003. *Religijotyros žodynas. Pagrindinės sąvokos*. Vilnius: Tyto Alba.
- Bliujienė, A., 2013. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai. *Lietuvos archeologija*. T. 3. Klaipėda, p. 227–243.
- Brink, S., 1990. Cult Sites in Northern Sweden. *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-names. Scripta Instituti Donneriani Aboensis*. Åbo, p. 458–489.
- Brink, S., 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Prestudy of the Central Place. *Tor*. Uppsala, p. 235–281.
- Brunaux, J. L., 1995. Die keltischen Heiligtümer Nordfrankreichs. *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten. Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland*. Stuttgart, p. 55–74.
- Daugirdas, V., 2016. *Kultūros geografija: geografinio determinizmo idėjų raida*. Mokomoji knyga. Vilnius: VU. http://www.gkk.gf.vu.lt/images/leidiniai/Geografinis_determinizmas.pdf [prisijungta 2018 m. lapkričio 18 d.].
- Daugudis, V., 1992. Pagoniškujų šventyklų Lietuvoje klausimu. *Ikikrikščioniškoji Lietuvos kultūra. Istoriniai ir teoriniai aspektai*. Vilnius, p. 50–77.
- Durkheim, E., 1999. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. Vilnius, Vaga, 524 p.
- Dvilevičius, E. L., 2017. *Lietuvos sakraliniai kultūriniai objektai ir vietos*. Vilnius: VU. /Bakaluro darbas/.
- Dvilevičius, E. L., 2018. *Sakralinio kraštovaizdžio samprata*. Vilnius: VU. /Metinis mokslinis pranešimas/.
- Eliade, M., 1997. *Šventybė ir pasaulietiškas*. Vilnius: Mintis, 162 psl.
- Ernst, P., 1998. *Kult- und Opferplätze in Deutschland*. Stuttgart.
- Fabech, C., 1992. Sakrale pladser i sydsandinavisk jernalder. *Sakrale navne. Noma-Rapporter*. Uppsala, p. 141–167.
- Gieysztor, A., 1984. Opfer und Kult in der slawischen Überlieferung. *Fruhmittelalterliche Studien*. Berlin, p. 249–265.
- Gierlach, B., 1980. *Sanktuaria Slowianskie*. Warszawa.
- Gimbutas, J., 1970. *Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika*. Roma.
- Gimbutienė, M., 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius.
- Giniūnienė, A., 2008. Viešpaties kančios kelio pamaldumo tradicija – XVIII–XIX a. Lietuvos kalvarijos. *Kultūros paminklai*. Vilnius, 13, p. 80–92.
- Graichen, G., 1988. *Das Kultplatzbuch. Ein Führer zu den alten Opferplätzen, Heiligtümern und Kultstätten in Deutschland*. Hamburg.
- Greimas, A. J., 1990. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir įmones*. Vilnius–Chicago, p. 212–217.
- Gronau, W., 1938. Kultstätten bei ostpreussischen Graberfeldern. *Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit*. Leipzig, p. 139–141.
- Herrmann, J., 1971. Einige Bemerkungen zu Tempelstätten und Kultbildern im Nordwestslawischen Gebiet. *Archeologia Polski*. Warszawa. T. 16, p. 525–540.
- Herrmann, J., 1998. Some Remarks on Western Slavonic Cult Sites, their Tradition and Roots. The Archaeological Evidence. *Kraje Slowianskie w wiekach srednich. Profanum i sacrum*. Poznan, p. 467–472.

- Holmberg, B., 1990. Views on Cultic Place-names in Denmark. A Review of Research. *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-names. Scripta Instituti Donneriani Aboensis*. Åbo, p. 381–393.
- Ivinskis, Z., 1986. Medžių kultas lietuvių religijoje. *Rinktiniai raštai*. Roma. T. 2.
- Jackowski, A., 1996. *Jasna Góra – the world centre of pilgrimage*. Krakow.
- Jackowski, A., 2000. *Selected Research Problems in the Geography of Pilgrimage*. Krakow.
- Jankevičienė, A., 1995. Sūduvos medinių bažnyčių architektūra. *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2, p. 77–79.
- Jankevičienė, A., 1996. *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra*. Vilnius.
- Jankevičienė, A., 1998. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Jankevičienė, A., 2007. *Lietuvos medinės bažnyčios, koplyčios ir varpinės*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Juzefo Pilsudskio širdies kapavietė, 2012. <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rasu-kapinese-remon-tuojamas-jpilsudskio-sirdies-kapas.d?id=59325699> [prisijungta 2018 m. lapkričio 13 d.].
- Kajackas, A., 1998. *Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Kaunas: Lietuvos katechetikos centras.
- Kaliff, A., 1998. Grave Structures and Altars: Archaeological Traces of Bronze Age Eschatological Conceptions. *European Journal of Archaeology*. London, 1, p. 177–198.
- Kerbelytė, B., 1970. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius.
- Kirkoras, A. H., 1855. *Wycieczka archeologiczna po gubernii Wilenskiej*. Warszawa, p. 452.
- Kong, L., 2001. Mapping „new“ geographies of religion: politics and poetics of modernity. *Progress in Human Geography*. San Francisco, 25(2), p. 211–233.
- Krūgelis, L., 2010. *Lauko sakralinių erdvių tradicija ir naujos tendencijos Lietuvoje*. T. 2. 3, p. 80–85.
- Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A., 1961. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius, p. 12–13, 518–519.
- Kulikauskas, P., Zabiela, G., 1999. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. Vilnius, p. 181–186.
- Kurtz, E., 1924. Verzeichnis alter kultstätten in Lettland. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Riga, p. 4–88.
- Kviklys, B., 1980–1987. *Lietuvos bažnyčios*, Lietuvių enciklopedijos leidykla, Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla. T. 1–6.
- La Baume, W., 1927. Bildsteine des fruhen mittelalters aus Westpreussen. *Blätter für deutsche Vorgeschichte*. Danzig, p. 1–11.
- Laurinkienė, N., 1996. Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose. *Tautosakos darbai*. Vilnius. T. 4. p. 238.
- Lileikienė, V., 2003. Lietuvos lurdu kilmės istorija. *SOTER*, 9, p. 295–311.
- Lileikienė, V., 2004. Lietuvos lurdu (grotų) tipologiniai ypatumai. Krikščioniškosios vertybės moderniojoje visuomenėje. *Tiltai*, 25, p. 119–134.
- Liutikas, D., 2000. *Katalikiškos piligrimystės Lietuvoje sociogeografinė analizė*. Vilnius: VU GMF, Geografijos ir kraštotvarkos katedra. /Bakalauro darbas/.
- Liutikas, D., 2003. Katalikiškos piligrimystės Europoje (Lietuvoje) istoriniai aspektai, *Humanitarinių ir socialinių mokslų žurnalo „Tiltai“ (KU) priedas Nr. 15. Tikėjimas ir kultūra*. Klaipėda, p. 245–268.
- Liutikas, D., 2004. Piligrimystė Europos krikščioniškoje kultūroje: geografiniai aspektai. *Geografija*. Vilnius. T. 40. 2, p. 48–56.
- Liutikas, D., 2005. Piligriminių vietų tinklas Lietuvoje: geografinė retrospektyva. *Geografijos metraštis*. Vilnius, 38, p. 147–163.
- Liutikas, D., 2005. Šventa erdvė – piligriminių kelionių tikslas, *Liaudies kultūra*. Vilnius, 4, p. 42–47.
- Liutikas, D., 2009a. Moderni piligrimystė – skirtingų vertybių išraiška, *Logos*. Vilnius, 61 (spalio-gruodis), p. 192–201.
- Liutikas, D., 2009b. *Piligrimystė: vertybių ir tapatumo išraiškos kelionėse*. Vilnius: Lietuvos piligrimų bendrija.
- Liutikas, D., 2011. Tapatumo raiška sporto aistraulių kelionėse, *Filosofija. Sociologija*, Vilnius. T. 22 (2), p. 214–225.
- Liutikas, D., 2014. Religinų objektų Lietuvoje geografinių vietų analizė. *Geografijos metraštis*. Vilnius, 47, p. 103–117.
- Makiewicz, T., 1993. Z badan nad ofiarami i miejscami ofiarymi na terenie Polski w okresie przedrzymskim i rzymskim. *Wierzenia predchrescijanskie na ziemiach polskich*. Gdansk, p. 65–76.
- Makiewicz, T., Prinke, A., 1980. Teoretyczne mozliwosci identyfikacji miejsc sakralnych. *Przegląd Archeologiczny*. T. 28, p. 57–90.

- Mališauskas, J., 1996. Kur galėjo būti prūsų ir lietuvininkų religiniai centrai? *Vakarų baltų kalbos ir kultūros relikvai*. Klaipėda, p. 48–57.
- Marciniak, K., 1994. The perception and treatment of prehistoric and contemporary sacred places and sites in Poland. *Sacred Sites, Sacred Places, One World Archaeology*. London-New York, p. 140–151.
- Masilionytė, Z., 2011a. Sakralinių kompleksų tipai, *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 3, p. 80–87.
- Masilionytė, Z., 2011b. Priešistorinių ir senovės pasaulio sakralinių kompleksų šių dienų apsaugos ir panaudos iššūkiai. *Jaunųjų mokslininkų konferencija „K. Šešgelio skaitymai – 2011“*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, p. 86–94.
- Motuzas, A., 2003. *Lietuvos kalvarijų kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Motuzas, A., 2006. *Veprių Kalvarijos: istoriniai, etnologiniai ir etnomuzikologiniai aspektai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Motuzas, A., 2012. *Žemaičių Kalvarijos Kalnai. Maldynas ir giesmynas*. Vilnius: Edukologija.
- Muller-Wille, M., 1984. Opferplatze der Wikingerzeit. *Fruhmittelalterliche Studien*. Berlin, p. 187–221.
- Narbutas, T., 1992. *Lietuvių tautos istorija. T. 1: Lietuvių mitologija*. Vilnius, p. 174–215.
- Nordahl, E., 1996. *Templum quod Ubsola dicitur i arkeologisk belysning*. Uppsala, p. 51–55.
- Olsen, O., 1970. Vorchristliche Heiligtumer in Nordeuropa. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Gottingen*. Gottingen, 74, p. 259–278.
- Sahm, W., 1943. Der Opferstein bei Grundfeld im Staback eine vergessene Kultstatte? *Prussia. Zeitschrift fur Heimatkunde*. Konigsberg, p. 170–175.
- Sandnes, J., 1992. Haupttypen sakraler Ortsnamen Westskandinaviens. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Gottingen*. Gottingen, 200, p. 257–266.
- Skrinskas, R. G., 1999. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*. Kaunas: Judex.
- Slaviūnas, Z., 1997. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Tautosakos darbai*. Vilnius. T. 6–7, p. 305–346.
- Slupecki, L. P., 1993. Die slawischen Tempel und die Frage des sakralen Raumes bei den Westslawen in vorchristlichen Zeiten. *Tor*. Uppsala, p. 247–298.
- Slupecki, L. P., 1994. *Slavonic Pagan Sanctuaries*. Warsaw.
- Soljan, I., 2002. *Osrodki kultu Maryjnego w karpatach Polskich (1772–1992)*. Krakow.
- Sorensen, J. K., 1992. Haupttypen sakraler Ortsnamen Sudskandinaviens. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Gottingen*. Gottingen, 200, p. 228–240.
- Szukiewicz, W., 1901. *Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy*. Wilno.
- Szukiewicz, W., 1900. *Kamienie z wyrytymi znakami*. Swiatowit. T. 2, p. 32–34.
- Šalia Algirdo Brazausko kapo norima įrengti dar devyniolika prezidentinių laidojimo vietų, 2012. *Alfa.lt*. <https://www.alfa.lt/straipsnis/14150199/salia-algirdo-brazausko-kapo-norima-irengti-dar-devyniolika-prezidentiniu-laidojimo-vietu> [prisijungta 2018 m. lapkričio 13 d.].
- Šidiškis, T., 1994. Šiaurės rytų Lietuvos sakraliniai mitologiniai objektai (Ignalinos raj.). *Mūsų kraštas*, 1, p. 153–163.
- Šidiškis, T., 1995. Šiaurės rytų Lietuvos sakraliniai mitologiniai objektai (Švenčionių raj.). *Mūsų kraštas*, 1, p. 135–143.
- Šliavas, J., 1996. Kokioms dievybėms vis dėlto buvo skirti dubenėtieji akmenys? *Žiemgalių pėdsakais*. Vilnius, p. 173–174.
- Šturms, E., 1936. Elka kalni un pilskalni Kursa. *Pagatne un Tagadne*. Riga. T. 1, p. 82–102.
- Šturms, E., 1938. Baltische Alkhugel. *Conventus primus historicorum Rigae*. Riga, p. 116–132.
- Šturms, E., 1946. Die Alkstätten in Litauen. *Contributions of Baltic University*. Hamburg, 3, p. 1–35.
- Tarasenka, P., 1922. Ieškojimai Neries ir Šventosios santaklyje. *Mūsų senovė*. Tilžė. T. 1, p. 574–597.
- Tarasenka, P., 1923. Alko akmenys Trakų apskrityje. *Kultūra*, 1, p. 25–34.
- Tarasenka, P., 1924. Klaipėdos stabakūliai. *Klaipėdos žinios*. 1924-08-14.
- Tarasenka, P., 1926. Senovinės lietuvių šventovės. *Švietimo darbas*, 6, p. 706–715.
- Tarasenka, P., 1927. „Pėduoti“ akmenys. *Trinitas*, 19, p. 614–617.
- Tarasenka, P., 1928. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas.
- Tarasenka, P., 1933a. Akmenys vaikus moko (Stabakūliai – mengyrai). *Jaunoji karta*, 32, p. 539–540.
- Tarasenka, P., 1933b. Akmeniniai būstai vėlėms. *Jaunoji karta*, 33, p. 552.
- Tarasenka, P., 1933c. Akmenys žyniai. *Jaunoji karta*, 37, p. 622–624.
- Tarasenka, P., 1933d. „Dievo pėdos“. *Jaunoji karta*, 22, p. 377–378.

- Tarasenka, P., 1934. Akmuo „Laumių stalas“. *Gimtasai kraštas*, 1, p. 48.
- Tarasenka, P., 1958. *Pėdos akmenyje (istoriniai Lietuvos akmenys)*. Vilnius.
- Tautavičius, A., 1996. Ženklai akmenyse. *Mokslas ir gyvenimas*, 12, p. 22–24.
- Tyszkiewicz, E., 1842. *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Rosyjskiego*. Wilno, p. 43–44.
- Tyszkiewicz, E., 1869. *Birze. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*. St. Peterburg, p. 158–159.
- Tyszkiewicz, K. Hr., 1871. *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*. Drezno, p. 162–164.
- Totoraitis, J., 1908. Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai. *Lietuvių tauta*. Kn. 1, d. 2, p. 177–204.
- Trinkūnienė, I., 2011. Sakralumas etnokultūrinėje tradicijoje. *Filosofija. Sociologija*. Vilnius. T. 22 (4), p. 493–500.
- Tuan, Yi-Fu., 1961. Topophilia: or, Sudden Encounter with the Landscape. *Landscape*. Mineapolis, 11, p. 29–32.
- Tuan, Yi-Fu., 1974, 1990. *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs, New York, p. 4.
- Tuan, Yi-Fu., 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis.
- Tuan, Yi-Fu., 1978. Sacred space: exploration of an idea. *Dimensions of Human Geography*. Chicago.
- Urbanavičius, V., 1972. Senovės lietuvių spėjamojo kulto vietų kasinėjimai 1971–1972 m., p. 1–351.
- Urbanavičius, V., 1974. Spėjamos apeiginės vietos Dubysos aukštupyje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais*. Vilnius, p. 103–108.
- Urbanavičius, V., 1977. Senųjų tikėjimų relikvai Lietuvoje XV–XVII a. (4. Pagoniškos šventvietės XVI–XVII a.). *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Ser. A., 3, p. 79–89.
- Urbanavičius, V., 1979. Mitologiniai akmenys. *Mokslas ir gyvenimas*, 8, p. 36–37.
- Urbanavičius, V., 1985. Šliaužiojanti dievybė. *Mokslas ir gyvenimas*, 7, p. 13–14.
- Urbanavičius, V., 1993. Lietuvių pagonybė ir jos relikvai XIII–XVII a. *Liaudies kultūra*, 3, p. 1–7.
- Vaitkevičius, V., 1998, 2006. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. Vilnius: Diemedis.
- Vaitkevičius, V., 2003. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis.
- Vaitkevičius, V. 2004. Studies into the Balts Sacred Places. *British Archaeological Reports. International Series* vol. 1228. Oxford.
- Vaitkevičius, V., 2012. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu. *Liaudies kultūra*. Vilnius, 4, p. 50–61.
- Vaitkevičius, V., 2016. *Senosios Lietuvos šventvietės. Joniškio rajonas. Šiauliai: Liucijus*.
- Vėlius, N., 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio velnio analizė*. Vilnius, p. 67–69.
- Vėlius, N., 2001. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Viktor Robertovich Tsoi, 2017. *Find A Grave*. <https://www.findagrave.com/memorial/15575392/viktor-robertovich-tsoi#view-photo=162526393> [prisijungta 2018 m. lapkričio 13 d.].
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1958. *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai*. Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1966. Alka, alkas, alkavietė, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. A–J. Vilnius. T. 1, p. 46–47.
- Volteris, E., 1933. Alkai ir alkavietės. Lietuvos šventovės ir jų vadinimas. *Akademikas*, 4, p. 73–74.
- Wenskus, R., 1968. Beobachtungen eines Historikers zum Verhältnis von Burgwall, Heiligtum und Siedlung im Gebiet der Preussen. *Studien zur europaschen Vor- und Frühgeschichte*. Neumunster, p. 311–328.
- Wieland, G., 1995. Die spatkeltischen Viereckschanzen in Süddeutschland – Kultanlagen oder Rechteckhöfe? *Heiligtümer und Opferkulte der Kelten. Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland*. Stuttgart, p. 85–99.
- Witort, J., 1899. *Przyczynki kulturalne. Przeżytki kultu wody i kamieni*. Warszawa. T. 5.
- Zabiela, G., 1992. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas. *Kultūros paminklai*. Vilnius. Kn. 2., p. 149–156.
- Žiogas, J., 1909. Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje. *Lietuvių tauta*. Kn. 1, d. 3, p. 313–333.
- Žukauskas, A., 1907. Apie „Karalienės“ liūną. *Lietuvių tauta*. Kn. 1, d. 1, p. 140–145.
- Вольтер, Э., 1886. Литовский катихизис Н. Даукши по изданию 1595 года. *Записки Императорской Академии Наук*. Санкт Петербург, с. 66.
- Громов, Д. В., 2005. *Энциклопедия сакральной географии. Энциклопедия святыниц и мест силы*. Москва, 648 с.
- Гуковский, К., 1890. Вилкомирский сезд. *Памятная книжка Ковенской губернии на 1891 год*. Ковно, с. 377–430.
- Гурова, И. В., 2015. Сакральная география и религиозный туризм. *Религия и/или повседневность*. Киев, с. 303–309.
- Дугин, А., 1997. *Основы геополитики. Геополитическое будущее России*. Москва.

- Дучыц, Л. У., 1985. Культурные валуны, каменные идолы и кресты на территории Белоруссии. *Археология и история Пскова и Псковской земли*. Псков, с. 63–65.
- Дучыц Л. У. 1993. *Археалагічныя помнікі у назвах, вераваннях і паданнях беларусаў*. Мінск.
- Завгородний, Ю. Ю., 2010. *Сакральная география и феномен паломничества: тайное или явное?* Днепрпетровск, с. 16–35.
- Зайкоўскі, Э. М., 1992. Язычніцкія культавыя помнікі Гродзеншчыны: пытанні пошуку і аховы. *Археалагічныя помнікі Гродзеншчыны*. Гродна, с. 77–80.
- Зайкоўскі, Э. М., 1996. Даследванне культавых помнікаў беларускага паганства у 1993–1994 г. *Круіца*. Мінск, No 1, с. 113–114.
- Зайкоўскі, Э. М., 1998. Асноўныя тыпы язычніцкіх сваяцілішчаў на тэрыторыі Беларусі. *Медобори і духоўна культура даўніх, сярэднявечных слав'ян*. Львів, с. 97–102.
- Замятин, Д. Н., 2008. Сакральная география и традиционные этнокультурные ландшафты народов Европейского Севера. *Известия российской академии наук*. Москва, с. 141–142.
- Замятин, Д. Н., 2010. Гуманитарная география: предмет изучения и основные направления развития. *Общественные науки и современность*. Т. 4, с. 126–138.
- Ивлева, И. В., 2008. Сакральные топасы Николаева. *История. Етнографія. Культура. Нові дослідження*. Миколаїв, с. 221.
- Ионин, Л. Г., 2000. *Социология культуры: путь в новое тысячелетие: Учебное пособие для студентов вузов*. Москва, с. 7–8.
- Киркор, А. К., 1882. Литовский язык и литовская мифология. *Живописная Россия: отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*. Санкт Петербург. Т. 3, с. 27–42.
- Кирпичников, А. Н., 1988. Древнерусские святилище у Пскова. *Древности славян и Руси*. Москва, с. 34–37.
- Клейн, Л. С., 1998. „Святилища“ языческой Руси. *Живая старина*. No 1, с. 5–7.
- Климов, Г., 2010. *Сакральная география*. Тверь, 560 с.
- Котляр, Ю. В., 2009а. Сакральні центри Миколаєва (до постановки питання). *Наукові праці*. Миколаїв, Т. 104, Вип. 91., с. 182–187.
- Котляр, Ю. В., 2009б. Сакральные центры города Николаева: историко-мифологический взгляд. *Докирилловская славянская письменность и дохристианская славянская культура*. Спб., Т. 2., с. 212–220.
- Котляр, Ю. В., 2010. Сакральность в историко-культурной модели города Николаева, *Материалы Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности»*. Симферополь, с. 359–362.
- Кулаков, В. В., 2002. Маєстатне місто чи сакральна місцевість? *История. Етнографія. Культура. Нові дослідження*. Миколаїв, с. 139–192.
- Кулаков, В. И., 1994. *Пруссы (V–XIII в.)*. Москва.
- Лавренова, О. А., 2001. Новые направления культурной географии: семантика географического пространства, сакральная и эстетическая география. *Культурная география*. Москва.
- Ляукоу, Э. А., 1992. *Мауклівыя сведкі мінуувшчыны*. Мінск.
- Ляукоу, Э. А., Карабану, А., и др., 1997. *Культавыя камяні Беларусі, Зглыбі вякоу. Наш край*. Мінск. Т. 2, с. 47–68.
- Панченко, А. А., 1998. *Исследования в области народного православия, Деревенские святыни Северо-Запада России*. Санкт-Петербург.
- Платонов, Ю. П., 2000. *Народы мира в зеркале геополитики (структура, динамика, поведение)*. Учебное пособие. Санкт-Петербург.
- Покровский, Ф. В., 1890. Древности и археологические памятники Виленской губернии (краткое топографическое описание). *Памятная книжка Виленской губернии на 1891 год*. Вилна, с. 175–205.
- Покровский, Ф. В., 1893. Археологическая карта Виленской губернии. *Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX Археологического съезда*. Вилна.
- Покровский, Ф. В., 1895. Археологическая карта Гродненской губернии. *Труды IX археологического съезда в Вильнюс 1893 г*. Москва.
- Покровский, Ф. В., 1899. *Археологическая карта Ковенской губернии*. Вилна.
- Русанова, И. П., 1992. Культурные места и языческие святилища славян VI–XIII в. *Российская археология*. No 4, с. 50–67.
- Русанова, И. П., Тимошук, Б. А., 1993. *Языческие святилища древних славян*. Москва, с. 101–104.
- Рыбаков, Б. А., 1987. *Язычество древней Руси*. Москва, с. 252–258.

- Рыбаков, Б. А., 1994. *Язычество древних славян*. Москва.
- Седов, В. В., 1970. *Славяне верхнего Поднепровья и Подвинья*. Москва.
- Смирнова, М. Е., 1989. Структура святилиц раннесредневековых пруссов. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, p. 123–128.
- Тимошук, Б. А., 1993. Языческое жречество древней Руси (по материалам городищ-святилиц). *Российская археология*. No 4, с. 110–121.
- Третьяков, П. Н., Шмидт, Е. А., 1963. *Древние городища Смоленщины*. Москва–Ленинград, с. 11–18.
- Уртанс, Ю. Т., 1987. Культовые камни с углублениями в Латвии. *Краткие сообщения института археологии*. Москва, 69, с. 73.
- Уртанс, Ю. Т., 1988. *Языческие культовые памятники на территории Латвии*. Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ленинград.
- Уртанс, Ю. Т., 1989. Священные леса и рощи в Латвии. *Археология и история Пскова и Псковской земли*. 1988. Псков, с. 61–63.
- Фадеева, Т. М., 2000. *Крым в сакральном пространстве: История, символы, легенды*. Симферополь. 304 с.
- Шорин, М. Б., 1998. Культовые камни Приильменя (по материалам Новгородской области). *Археологические вести*. 1996–1997. Санкт–Петербург. No 5, с. 216–227.
- Энциклопедия самых мистических городов мира*. 2009. Москва, 512 с.
- Явнись, К., 1897. Паневежский уезд. *Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год*. Ковно, с. 88–121.

SACRAL GEOGRAPHY OF LITHUANIA. PART I: CONCEPTIONS AND ASSUMPTIONS OF RESEARCH DIRECTION FORMATION

Vidmantas Daugirdas¹, Erikas Lukas Dvilevičius²

¹LSRC Institute of Human Geography and Demography, A. Goštauto str. 9, LT-01108 Vilnius

²Vilnius University, Faculty of Chemistry and Geosciences, Institute of Geosciences, Department of Geography and Landscape Management, M. K. Čiurlionio str. 21/27, LT-03101, Vilnius
E-mail: vidmantas.geo@gmail.com, erikas.dvilevicius@chgf.vu.lt

Summary

The article covers the general experience of sacral geography, its terminology, presumptions concerning the conception and research tendencies of sacral geography in Lithuania. The first part⁷ of the article focuses on the main perception regarding the terms and concepts of sacral geography, as well as its variety. The experience covering previous research in Lithuania and abroad is presented as well. The aim of this thesis – to form a theoretical and empirical background, which facilitates direction of Lithuanian sacral geography.

The sacral geography assumptions have already been discovered in Lithuania. This direction of cultural geography (course of religion geography) has been developing since the beginning of XXI century. The background is based on theoretical presumptions – the aspects, such as European and foreign experience, concepts, conception and related terminology. Lithuanian terminology and research methods are in the process. Natural indication of basic scientific development is expressed through the absence of terms regarding sacral geography, hierophany, sacral territory (space) in Lithuanian scientific publications. The terms used to describe mythogeography, sacral topography, sacral cartography (sacral map) and other less frequently used terms are still not discovered, as well as there are no semi branch studies. The key problem is various interpretation of sacral geography, hierophany and related expressions. Limits fluctuate among the terms and are not clearly expressed. There is also no summarising system for the terms in use, as it is still under establishment.

Development of sacral geography is related to sacred Lithuanian places (hierophanies), due to the fact there is sufficient amount of descriptive material. In the beginning of XIX century a transition from descriptive analytical studies emerged and turned into analytical studies. The stage encompassing collected information, synthesis of the research results and systematization has still not begun, however, the geographic environment related to ancient Lithuanian/Baltic Christian (Catholic) hierophany is already developing, as well as the traditions related to pilgrim studies.

⁷ The second part of the article will come in the next issue of the *Geografijos metraštis*.